

Fatma Yüksel Çamur, Anlatıbilim ve Hadis

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2024, 240 sayfa.
ISBN 978-625-428-628-5

NİLÜFER KALKAN YORULMAZ*

Dr. Fatma Yüksel Çamur'un 2020 yılında Ankara Üniversitesi'nde tamamlanan *Anlatıbilim ve Hadis* isimli doktora tezi¹ 2024 yılında Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları tarafından Prof.Dr. Mehmet Emin Özafşar'ın takriziyle yayımlanmıştır. Çalışma, genellikle Batılı araştırmacıların kullandığı bir yöntemi tarihi arka planı, felsefi alt yapısı ve unsurlarıyla birlikte açıklaması ve bunun hadis ilmiyle ilişkisini kurması yönüyle alana önemli bir katkı sunmaktadır. Özellikle modern dönem hadis çalışmaları ekseninde düşünüldüğünde, yenilik arayışları düşüncesi, metodolojik anlamda konuşulması ve işlenmesi gereken bir husustur. "Usulsüz vusul olmaz" ilkesinden hareketle hadis alanındaki yeni arayışların yöntem üzerinden gerçekleşmesi beklenebilir. Bu anlamda *Anlatıbilim ve Hadis* isimli eserin alana öncülük eden bir çalışma olduğunu söylemek gerekmektedir. Gerek klasik ve modern dönemde telif edilmiş farklı dillerdeki kaynakları analiz etmesi gerekse de dil/üslup açısından çalışmanın dikkat çektiği görülmektedir. Bu anlamda hadislerin anlaşılması ve yorumlanması hususuna -kabul edilebilir veya reddedilebilir- bir bakış açısı kazandırması, bazı sorgulamaları beraberinde getirmesi ve en önemlisi metodolojik bir değerlendirme yapması önem arz etmektedir.

Hadis ve anlatı ilişkisini incelemesi hasebiyle alanında konuya öncülük eden çalışma, hadis ilminin kendine özgü şartları ve gelişim sürecini göz

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü / Doç. Dr., İstanbul University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences. İstanbul, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-6191-8072; e-posta: nilufer.yorulmaz@istanbul.edu.tr

1 2021 yılında hadis ve siyer araştırmaları ödülleri kapsamında doktora kategorisinde birincilik ödülü almıştır.

DOI: 10.26570/isad.1880829 • Geliş/Received 23.10.2025 • Kabul/Accepted 25.11.2025

Atıf/Citation Yorulmaz, Nilüfer Kalkan, "Fatma Yüksel Çamur, Anlatıbilim ve Hadis", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 55 (2026): 347-352.

ardı etmeden hadisi bir anlatı biçimi olarak ele almaktadır. Bu minvalde çalışmanın temelde iki sorusu bulunmaktadır. Birincisi, hadisin nasıl bir anlatı olduğu sorusudur. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in ilk telaffuzundan itibaren rivayet süreci boyunca hadislerle bir anlatı olgusu olarak yaklaşıldığı görülür. İkincisi ise hadis anlatısı incelenirken gerek İslam düşüncesinden gerekse Batı'da ortaya çıkan metodolojilerden nasıl istifade edilebileceği üzerinedir. Sorulan sorunun mahiyeti hadislerin anlaşılması ve yorumlanması hususunda anlatı bilimi tekniklerinin uygulamasının yapılacağını çağrıştırmaktadır. Ancak yazar konuyla ilgili uygulama hususunu kendisinden sonraki çalışmalara bırakmaktadır. Eserdeki uygulamalar ise anlatı biliminin temel unsurlarını ortaya koyan tikel örnekler ve modern kaynaklardaki çözümlemeler üzerinedir. Belirlenen amaç ve araştırma soruları doğrultusunda kitap dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde "Temel Tartışma Alanları" başlığı altında sözlü kültür üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, hadislerdeki cennet-cehennem tasvirleri, iman-islam-ihsan gibi kavramların benzetmeler ve örneklendirmeler yoluyla anlatılması, beden dili vurguları, geçmiş ümmetlerin kıssaları ve destansı anlatım biçimleri üzerinden sözlü kültürle hadis arasında ilişki kurulmaktadır. Nitekim bilgi kaynaklarını sözlü ve yazılı kaynaklar olarak kabul ettiğimizde anlatının sözlü kültürün önemli bir parçası olduğu gerçeği yadsınamaz.

"Bilgi, Düşünce, Muhayyile: Anlatı" başlığını taşıyan ikinci bölüm, anlatının anlamı, unsurları, işlevleri, tarihî arka planı ve İslam düşüncesindeki yerine odaklanmaktadır. Bu bölümde anlatının "bir ya da birden fazla gerçek ya da kurgusal olayın bir, iki ya da daha çok anlatıcı tarafından, bir, iki ya da daha çok muhataba temsil yoluyla aktarımı" şeklinde tanımlandığı görülür. Bu minvalde daha sonraki bölümlerde hadisle ilişkisi kurulacak olan anlatının neliği meselesi okuyucunun zihninde belirginleştirilmeye çalışılmıştır. "Anlatının Unsurları" başlığında ise olay örgüsü, odaklanma, anlatıcı, kişi, zaman ve mekân konuları üzerinde durulmaktadır. "Anlatının İslam Düşüncesindeki Yeri" başlığı ise özellikle Arap dili ve edebiyatındaki anlatının mahiyeti üzerine yoğunlaşmaktadır. Anlatının bir söz, sözün ise dilin bir ürünü olduğu düşünüldüğünde anlatı ve dil arasındaki ilişkinin kurulması da kaçınılmazdır. Nitekim İslam düşüncesinde de özellikle hadislerin anlaşılması ve yorumlanması noktasında en çok başvuru alanlardan birinin dil olduğu söylenebilir. Ancak bu ilişkinin varlığını kabul etmekle birlikte dilin hadislerin kabulü/reddi veya şerhi konusunda belirleyici etkisinin tartışmaya açık olduğunu burada ifade etmek gerekmektedir. Ayrıca bu başlıkta Aristó'dan başlayarak Cürçânî ve İbn Sînâ gibi filozofların suret-tahyil-temsil gibi kavramlarla anlatıya yaptıkları katkının disiplinler arası bir şekilde anlatılması ve tefsircilerin de konuyla ilgili yaklaşımlarının ele alınması dikkat çekmektedir.

“Anlatıbilim ve Hadis” başlığını taşıyan ve kitabın ana omurgasını oluşturan üçüncü bölümde ise anlatı biliminin hadis ilmiyle ilişkisi kurulmuş ve Batı’da yapılan konuyla ilgili çalışmalarda hadisin yeri üzerinde durulmuştur. Burada hadislerde anlatı meselesini ele alan araştırmaların oldukça sınırlı olduğu ve yapılanların da hadislerdeki edebî tasvirleri anlatan/onları şerh eden veya üslup, dil ve ifadelerini vahy-i gayr-i metlûv konusu nazarında açıklayan çalışmalardan ibaret olduğu belirtilmektedir. Günümüzde ise İftikhar Zaman, Mehmet Emin Özafşar ve Mehmet Apaydın’ın çalışmalarının rivayetin senedinden metnin analizi, metin inşası ve bütünsel yaklaşım metotlarıyla hadis anlatışallığına sunmuş oldukları katkı dikkate değer bulunmuş ve açıklanmıştır. Mesela İftikhar Zaman, 1991 yılında Chicago Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü’nde yaptığı doktora tezinde Sa’d b. Vakkas’ın vasiyeti hakkındaki rivayetlerin tariklerini incelemek suretiyle metnin oluşum süreçleri hakkında bilgiler vermektedir. Isnad-cum-matn analysis (ICMA) türünde de kabul edilebilecek olan çalışma, ilgili rivayetin bütün tariklerini bir araya getirir, metinlerdeki farklılıkları belirler ve bu farklılıkların hangi râvilerden kaynaklandığını tespit eder. Bütün isnat ve metinlerin tespiti neticesinde uygulanan form, stil ve tema analiziyle yapılan gruplandırmalar sonucunda rivayetin zamanıyla ilgili bir çelişki tespit edilmiş ve rivayetin Veda hacı yılında mı yoksa Mekke’nin fethi senesinde mi olduğu konusunda bir çözüm ihtiyacı doğmuştur. Metinlerden birinde geçen “umre” ve “ci’râne” kelimeleri esas alınarak olayın Mekke’nin fethi sırasında gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Ancak İftikhar Zaman 1994 yılında *Journal of Islamic Studies* isimli dergide yayımladığı “The Science of Rijāl As a Method in the Study of Hadiths” isimli makalesinde konuyu bu kadar netleştirmemektedir. Bu makalede Zaman, meseleyi Beyhaki, Ayni ve İbn Hacer ekseninde işlemektedir. Beyhaki ile Ayni’nin konuyla ilgili kanaati, olayın Mekke’nin fethi sırasında gerçekleştiği yönündeki Süfyân rivayetinin hatalı olduğudur. Nitekim onların dayanağı, rivayeti Zührî’den aktaranlar arasında Süfyân’dan daha güvenilir kabul edilen râvilerin nakillerinde olayın Veda haccında meydana gelmesidir. Bu durumda Süfyân, güvenilir bir râvi olmasına rağmen daha güvenilir râvilere muhalefet etmektedir. Dolayısıyla daha güvenilir râvilerin aktardığı Veda hacı ibaresi esas alınır. Nitekim hadis usulündeki şâz/mahfuz diye ifade edilen bir tasnifi İftikhar Zaman burada aktarmaktadır. İbn Hacer ise rivayetlerin râvilerinin güvenilir olması hasebiyle iki nakle de temkinli yaklaşır ve meseleyi olayın iki defa gerçekleşmiş olma ihtimaline dayandırdığını belirtir.² Çamur’un İftikhar Zaman’ın doktora tezinden verdiği bu örneğin değerlendirmemize konu olmasının ise bazı sebepleri bulunmaktadır. Öyle ki özellikle yazarın meramını anlama konusunda bu

2 İftikhar Zaman, “The Science of Rijāl As a Method in the Study of Hadiths”, *Journal of Islamic Studies*, 5/1 (1994): 18-19.

örneğin belirleyici olacağı düşünülmektedir. Nitekim yazarın burada yaptığı vurgu her ne kadar tamamen bağımsız olmasa da Zaman'ın ulaşılmış olduğu sonuçla ilgili değildir. O, İftikhar Zaman'ın çalışmasında anlatı biliminin unsurlarına dayalı bir sınıflamaya gitmesini ve buradan hareketle bir sonuca ulaşmaya çalışmasını örnek olarak zikreder. Ancak özellikle rical çalışmalarına katkı sunmak amacıyla kaleme alınan bu çalışmada kullanılan anlatı bilimi unsurlarının hadisin metninin anlaşılması konusunda sunduğu katkının sınırlılığından da bahsetmek gerekmektedir. Nitekim bu değerlendirme yazısının amacı pek tabii Zaman'ın yöntemlerini incelemek değildir. Ancak konu tarafımızca anlatı biliminin sınırlılığına da işaret etmesi açısından örnek olarak kullanılmaya elverişlidir. Nitekim klasik hadis kaynaklarında bu meselenin tartışmaya açıldığı görülür. Buradaki tartışmanın odak noktasını ise hadisin metni değil isnadı oluşturmaktadır. İsnatlarda yer alan râvilerin güvenilirlikleri veya birbirine kıyasla daha güvenilir oluşları temelde durmaktadır. Dolayısıyla konuyla ilgili yapılan açıklamalar isnat devre dışı bırakıldığında hadis ilmi açısından herhangi bir zemine oturmayacaktır. Başka bir ifadeyle hadis ilminin isnat temelli oluşu ve metne gereken önemi vermemesi konusu modern dönemde çalışmalara konu olmaktadır. Ancak isnat devre dışında bırakıldığında metinden hareketle bir sonuca varılması anlatı biliminin teknikleri kullanıldığında dahi mümkün görünmemektedir. Nitekim yukarıda ifade edildiği gibi Zaman da anlatı biliminin unsurlarını kullanmasına rağmen konuyla ilgili isnat bağlamında yapılan açıklamalardan bağımsız kalmamış ve ilgili makalesinde bunları dikkate almıştır.

Son bölüm ise “Hadislerde Anlatı Olgusu” başlığı ile anlatı biliminin hadislerin Hz. Peygamber'den sonra rivayet edilmesine kadar nasıl bir anlatı olduğunu aktarır. Burada Hz. Peygamber döneminden itibaren hadis anlatısı ele alınmış ve birinci bölümde kullanılan olay örgüsü, odaklanma, anlatıcı, kişi, zaman, mekân unsurları hadisler üzerinde işletilmiştir. Anlatıcı/râvi meselesi üzerinde durulması gerekirse yazar, hadisi nakleden her bir râvinin metne bazı katkılarının bulunduğunu ve kendisini yansıttığını belirtir. Mesela İbn Mes'ûd'un aktardığı Sa'd b. Muâz ile Mekkeli müşrik Ümeyye b. Halef arasında geçen diyalog ele alınabilir (s. 175). Buna göre Sa'd, Ümeyye b. Halef'e gider ve ona “Hz. Muhammed seni öldürecek; o hiç yalan söylemez” sözünü aktarır. Ümeyye ise bu sözden korkar ve karısına konuyu anlatır. Buradaki mesele, İbn Mes'ûd'un bu diyaloga nasıl muttali olduğu ile ilgilidir. Hadis şârihlerinin konuyla ilgili yaptıkları açıklamalarda bu hususa temas etmedikleri ifade edilmektedir. Yazar ise konuyla ilgili iki ihtimali gündeme getirir. Bunlardan birincisi, İbn Mes'ûd'un rivayeti Ümeyye'nin karısından dinlemiş olma ihtimali, ikincisi ise İbn Mes'ûd'un karısına anlatma ayrıntısını, tahmine dayalı olarak nakletmesi olasılığıdır. Konunun burada ele alınmasının temel sebebi, anlatı bilimi teknikleriyle

anlatıcıdan hareketle problemin nasıl çözüleceği beklentisinin oluşmasıdır. Nitekim bu haliyle şârihlerin üzerinde durmadığı mesele, çözümsüzlüğünü korumakta ve tahmine dayanan iki seçeneğe bina edilmektedir. Öncelikle ifade edilmesi gerekir ki yazarın bu çalışmada örnek çözümlemelere gitme gibi bir amacı bulunmamaktadır. Zikri geçen örnekteki tikel çözümlemeyle yazar, klasik kaynakların metne sormadığı bir soruyu anlatı bilimi tekniklerinin sorabileceğini göstermek istemektedir. Öyle ki, bu soruların sorulması oldukça kıymetlidir. Alana öncülük eden bu çalışmada değinilen bu örneklerin anlatı bilimi teknikleri çerçevesinde sonraki çalışmalara konu olması gerektiği ve ulaşılan sonuçların dayanaklarının araştırılmayı beklediği açıktır.

Bütün bunların akabinde çalışmada hadisin bir anlatı olarak kabul edilmesi hususundan hareket edilecek olursa, bu konu üzerine bazı mülahazalarda bulunulması gerekebilir. Nitekim kitabın giriş bölümüne ve eserin bütününde kullanılan başlıklara bakıldığında yazar tarafından hadisin anlatı olarak kabul edildiği anlaşılmakta ve doğası gereği râvinin bakış açısını yansıttığını düşündürmektedir (s. 122). Çalışmanın sonuç bölümünde “Hz. Peygamber’in her türlü beyanı sahabe’nin dilinden rivayet edildiği andan itibaren anlatıya dönüşmüş olmaktadır” (s. 210) ifadesi de yazar tarafından hadis rivayetlerinin bir anlatı olarak kabul edildiğini göstermektedir. Ancak kitabın genel muhtevası takip edildiğinde, bu konuda yer yer bazı ayrımlara gidildiği de söylenebilir. Nitekim konuyla ilgili ilk tespiti-miz “hadis anlatısı” ifadesinin başlık ve içeriklerde sık sık tekrar etmesidir. Bu tabirin tercih edilmesi zihinlerde “anlatı” ve “hadis” anlatısı arasında bir fark gözetildiğine dair bir düşüncüyü uyandırmaktadır. İkisi arasında bir fark olduğu düşüncesini destekleyen bir başka husus ise çalışmada rivayetlerin ne kadarının anlatı olarak kabul edilebileceğine dair yapılan incelemelerdir. Bu incelemeler neticesinde bir hadisin anlatı olarak kabul edilebilmesi için zaman, mekân, perspektif gibi özellikler taşıması gerektiği belirtilir (s. 121-125). Kanaatimizce hadislerin anlatı olarak kabul edilmesi meselesindeki anlaşılma zorluğu bazı sebeplerden kaynaklanmaktadır. Kendine has kavramları, metodolojisi, literatürü ve tartışma konuları olan bir ilim dalını Batılı kavram, metodoloji, literatür ve tartışmalar ekseninde anlamlandırmak ve bunlar içerisinde bir yere oturtmaya çalışmak aslında hadislerin anlatı olup olmadığı meselesindeki zihni karmaşanın temel sebebi olarak gösterilebilir. Burada şu da ifade edilmelidir ki, ilimler arasında kavramsal ve metodolojik benzerlikler pek tabii olabilir. Nitekim bunların birbirinden tamamen ayrılması veya tamamen birleşmesi söz konusu değildir. Bu farklı özellikler birbirine katkı sunabilecek hususiyetler de taşıyabilir. Ancak XX. yüzyılda bir disiplin haline geldiği ifade edilen anlatı bilimine göre çok daha erken dönemlerde sistemli bir hüviyete kavuşmuş olan hadis ilmine, anlatı bilimi metodolojileri içerisinde bir yer bulmak

veya hadisın anlatı bilimindeki karşılığını tespit etmek mümkün görünmemektedir. Özellikle hadis ve anlatı bilimi metodolojilerinin farklılaştıkları veya benzeştikleri noktalara sonraki çalışmalarda odaklanılması konunun ayrıntılandırılması adına oldukça faydalı sonuçlar verebilir. Başka bir açıdan hadis ilminin anlatı bilimiyle benzer yönleri olmasına karşın oldukça farklı bir formu olduğu akılda tutularak ilmin ortaya çıkış gayesi üzerinde durulması gerekmektedir. Nitekim hadis ilmi isnatlı bir bilgi aktarımıdır ve isnat, aktarılan bilginin merkezinde durmaktadır. Senedin bu kadar merkezde durduğu bir ilim dalını metin merkezli bir metodolojiyle çözümlemek mümkün görünmemektedir. Ancak yazarın da ifade ettiği gibi metinle ilgili geliştirilebilecek metodolojilere, bir araç olarak anlatı biliminin bazı katkılar sunabilecek özellikler taşıdığı açıktır. Ancak bu katkıların dahi isnattan bağımsız bir şekilde gerçekleştirilmesi, hadis ilminin bilgi formu ve metodolojisi ekseninde düşünüldüğünde bazı anlama zorluklarını beraberinde getirecektir.